

Vybrané problémy pravoslávneho misionárskeho prekladu do natívnych jazykov Ruského impéria (1721-1917)¹

Selected problems of Orthodox missionary translation into the native languages of the Russian Empire (1721-1917)

KATARÍNA DŽUNKOVÁ

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i.

Abstract:

The article examines selected problems in the translation of religious texts (New Testament, catechisms, prayer books, confessional mirrors, and manuals on the Christian way of life) by Russian Orthodox missionaries into more than 30 native languages of the peoples of the Russian Empire, focusing particularly on printed editions, where the influence of state policy can also be observed. A notable impulse for the translation of the Holy Scripture into native languages came from the founding of the Russian Bible Society (1813-1826), which was inspired by various Protestant ideas. In the second half of the 19th century, N. I. Ilminsky developed a translation method that prioritized understanding language structure over mere fluency. When translating into Tatar, he avoided using Muslim religious vocabulary and the Arabic script. The article uses the languages of the Volga region as an example to illustrate the translation of various religious texts while also documenting missionary translations of secular texts – such as information about the outbreak of war, the coronation of a new monarch, or advice on avoiding disease or alcoholism. The final part of the article focuses on the 1881 translation

¹ Štúdia je výstupom riešenia projektu VEGA 2/0015/22 „Recepcia biblickej rodinnej terminológie a motívov v slovanskom kultúrnom prostredí“.

of the Gospel of Matthew into Evenki, highlighting challenges in aligning the biblical text with the realities of Evenki life.

Keywords: languages of Russia; Russian empire; orthodox missions; Russian Bible Society; N. I. Ilminsky; Evenki language

Misionárska činnosť ruského pravoslávia sa špecifikami štátnej aj národnostnej politiky v určitej miere odlišovala od praxe v západnom kresťanstve. Hoci v Ruskom impériu žilo niekoľko desiatok národov hovoriacich jazykmi rôznych rodín (indoeurópska, turkická, uralská, tunguzská, kaukazské jazyky, izolované jazyky...), cirkevná hierarchia sa až na výnimky nezaoberala kristianizáciou nėslovanského obyvateľstva.² Zamerala sa skôr na ruské obyvateľstvo vrátane starovercov a „sektantov.“³ Výraznejší obrat nastal až koncom 18. storočia, keď začali vychádzať misionárske gramatiky a preklady do jazykov, ktoré boli často bez písomníctva (s výnimkou národov moslimskej alebo buddhistickej tradície). Misionári boli často autormi nových abecied podľa vzoru ruskej graždanky, prípadne cirkevnoslovanského písma. Počiatočnú násilnú kristianizáciu nahradil individuálny prístup založený na porozumení kresťanskému učeniu a šírení osvety, ktorá mala vyústiť do osvojenia si ruského jazyka a usadlého spôsobu života. Obdobie do roku 1917 sa v periodizácii písomníctva natívnych národov Ruska zvykne nazývať „misionárskym obdobím“, keď vychádzali takmer výlučne misionárske texty cirkevného i svetského obsahu. Prvé preklady boli často nezrozumiteľné, misionári sa museli vysporiadať so špecifikami miestnych náboženských predstáv, prírodných podmienok a lexiky nezodpovedajúcej biblickým reáliám.

Ruské pravoslávne misionárske preklady v historickom kontexte

Záznamy o misionárskom preklade z prostredia ruského pravoslávia sa dochovali až v životopise svätého Štefana Permského (1340-1396) – biskupa, misionára Komijčanov, autora komi-zyrjanskej abecedy na základe gréckej alfabety. Sv. Štefan preložil do tohto ugrofínskeho jazyka „ruské knihy“, vďaka čomu „popi slúžili v permskom jazyku liturgiu, aj utiereň a večiereň... a lektori čítali permským jazykom, aj speváci spievali všetky spevy po permsky.“⁴ Stefan učil Komijčanov gramotnosti: „A všetkým týmto novokrstencom – mužom, aj mladíkom, chlapcom aj malým deťom prikázal naučiť sa tieto texty, teda Časoslov, Osmohlasník,

² Príčinou môže byť byzantský model prístupu k „barbarským“ národom alebo chápanie pravoslávia ako „ruskej viery“ a i. Pozri bližšie: Сергей Аркадьевич ИВАНОВ, *Византийское миссионерство: Можно ли сделать из „варвара“ христианина?*, Москва: Языки слав. культуры, 2003.

³ Predstavitelia tzv. duchovného kresťanstva, napr. molokania, duchoborci, skopci...

⁴ „И попы его на пермском языке служили обедню, заутреню и вечерню, по-пермски пели, и канонархи его по пермским книгам канонаршили, и чтенцы чтение читали пермской речью, певцы же всякое пение по-пермски возглашали.“ ЕПИФАНИЙ Премудрый, *Житие Стефана Пермского*, пер. с древнерус. и ред. Г. И. Прохоров, Санкт-Петербург: Глагол, 1995, s. 168.

Žalmy, a taktiež všetky ďalšie knihy.“⁵ Písomníctvo v komijčine sa udržalo niekoľko generácií, neskôr upadlo do zabudnutia. Na odľahlých územiach prišlo do kontaktu s pôvodným obyvateľstvom viaceru mníšskych osobností, napr. Trifon Pečengský (1492-1583) či Feodorit Koľský (†1571), avšak o ich prekladoch sa nedochovali zmienky.

Hoci sa územie ruského štátu rozširovalo smerom do Povolžia a ďalej na Sibír, cirkevní predstavitelia sa len zriedka usilovali o pastoraáciu pôvodného obyvateľstva označovaného ako „inorodcy“, napr. metropolita sibírsky a toboľský Filofej (Leščinskij, 1650-1727).⁶ V petrovskej epoche na prelome 17. a 18. storočia so zreteľom na unifikáciu štátu sa sformovali organizované pravoslávne misie, napr. medzi Kalmykmi⁷ a ďalšími národmi. Záujem o pôvodné etniká stimulovali početné expedície na Sibír a založenie Petrohradskej akadémie vied (1724), pri ktorej zrode stál aj nemecký filozof a matematik G. W. Leibnitz (1646-1716). Konvenovala mu myšlienka prekladu katechizmu do natívnych jazykov Ruska.⁸ Z iniciatívy Kataríny II. vznikol v roku 1785 pod záštitou biskupa nižnonovgorodského a alatyrského Damaskína (Semjona-Rudneva, 1737-1795), ktorý študoval taktiež aj v Göttingene, komparatívny slovník národov Povolžia.⁹ Jazyky Ruského impéria priťahovali aj zahraničných lingvistov, napríklad J. Ch. Adelunga (1732-1806), ktorý ich zahrnul do zbierky prekladov Otčenáša v 150 jazykoch sveta *Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde*. Toto obdobie sa stalo stimulom pre rôzne rukopisné misionárske slovníky, ako napr. komi-permjackého jazyka od protojereja a prefekta Vjatského duchovného seminára A. I. Popova (1748-1788).¹⁰ Avšak až na konci 18. storočia môžeme hovoriť o organizovanej pravoslávnej misionárskej lingvistike, keď z iniciatívy kazanského a svijažského metropolitu Veniamina

⁵ „И всем им новокрещеным – мужам, и юношам, и молодым отрокам, и малым детям – повелел он изучать грамоту, то есть Часослов, Восмигласник, Песни Давыда, а также все прочие книги...“ Там же, s. 16.

⁶ Na ceste za národmi Severa ho sprevádzal kozák, etnograf, diplomat a misionár G. I. Novickij, autor spisu o národe Chantyjcov a Mansijcov *Краткое описание о народе остячком* (1715).

⁷ Peter Veľký sa dokonca stal krstným otcom vnuka chána Ajuku – Baksadaja Dordžiho, ktorý prijal krst v Petrohrade s menom Peter Tajšin.

⁸ Владимир Иванович ГЕРБЕ, *Отношения Лейбница к России и Петру Великому по неизданным бумагам Лейбница в Ганноверской библиотеке*, Санкт-Петербург: Печ. В.И.Головина, 1871, s. 144.

⁹ *Словарь языков разных народов, в Нижегородской епархии обитающих, имянно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис; по Высочайшему соизволению и повелению Ея Императорского Величества премудрой Государыни Екатерины Алексеевны, Императрицы и Самодержицы Всероссийской, по алфавиту российских слов расположенный...*

¹⁰ Ide o tri rukopisné slovníky uchované v archívoch v Petrohrade: *Краткой пермской словарь съ российским переводомъ собранный ипо Алфавиту расположенный...; Краткой пермской словарь съ российскимъ переводомъ собранный и по разнымъ материямъ расположенный...; Примѣчанія принадлежащія къ грамматикѣ Пермскаго языка... Rozti: Роман Валентинович ГАЙДАМАШКО, „Из истории рукописных памятников коми-пермяцкой письменности конца XVIII – начала XX веков: авторы, жанры, диалекты“, *Вестник угроведения*, Т. 13., № 2 (2023): 359-360. DOI: 10.30624/2220-4156-2023-13-2-357-366.*

(Puceka-Grigoroviča, 1706-1785) boli v rokoch 1769-1775 vydané v Petrohrade gramatiky čuvašského, udmurtského a marijského jazyka. Stanovenie gramatickej normy bolo prvým krokom k prekladu cirkevných textov.

Rola Ruskej biblickej spoločnosti (1812-1825)

V epoche Alexandra I. mala významný podiel na prekladoch Sv. písma Ruská biblická spoločnosť (Российское библейское общество, ďalej RBO)¹¹ založená v roku 1812 z iniciatívy škótskeho misionára J. Pattersona a ober-prokurátora Najsv. Synoda, kniežaťa A. N. Golicyna. RBO vznikla podľa vzoru British and Foreign Bible Society (1804, ďalej BFBS), ktorá od roku 1810 pôsobila taktiež v Rusku, najmä na území dnešného Estónska a Fínska. RBO mala podľa stanov šíriť Božie slovo bez komentárov a vysvetliviek za priaznivú cenu alebo zadarmo, aby bolo dostupné každému človeku v jeho rodnom jazyku, vrátane moslimského či pohanského obyvateľstva.¹² Na prvom zasadnutí 11.01.1813 boli prítomní zastupitelia rôznych kresťanských denominácií: za pravoslávie prvý člen Najsv. Synoda, metropolita novgorodský a sankt-peterburgský Amvrosij (Podobedov) a arcibiskup minský a litovský Serafim (Glagolevskij), za Rímsko-katolícku cirkev arcibiskup S. B. Sierstrzeńcewicz a za protestantské cirkvi pastori Anglikánskej cirkvi, Holandskej protestantskej cirkvi či nemeckej Herrnhuter Brüdergemeine (Unitas fratrum) zo Sarepty v Povolží.¹³ Na RBO mal vplyv aj nemecký pietizmus, filozofia kvakerov¹⁴ či anglické filantropické idey blízke k lóžam a hnutiu non-konformistov, začo RBO označovali jej odporcovia za akúsi „anglo-ruskú sektu“¹⁵ podliehajúcu zahraničnému nadkonfesnému vplyvu.

RBO vydala vyše 876 000 exemplárov Biblie v 29 jazykoch, pričom do dvanástich jazykov bolo Sv. písmo preložené prvý raz,¹⁶ napríklad roku 1818 boli preložené

¹¹ Pôvodne Санкт-Петербургское Библейское общество, názov sa zmenil v roku 1814.

¹² „...обитателям Российского государства доставлять Библии (...) на разных языках, за самые умеренные цены, а бедным без всякой платы; (...) доводить Библию до рук азиатских в России народов из магометан и язычников состоящих, каждому равномерно на его языке...“ Александр Николаевич ПЫПИН, „Российское библейское общество“, *Вестник Европы*, 1868, s. 35.

¹³ Борис Алексеевич ТИХОМИРОВ, „Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество“, *Христианское чтение*, №28 (2007): 114.

¹⁴ S kvakermi sa počas svojho pôsobenia v seminári v Jekaternoslavli (Dnipro), stretol neskorší archimandrita, prekladateľ starozákonných kníh do ruštiny, vedúci Altajskej duchovnej misie Makarij (Glucharjov, 1792-1847). Kvakeri presadzovali Bell-Lancasterovský systém vzájomného vyučovania u nemajetných detí, kde starší žiaci učili žiakov mladšieho veku. Na ceste po Rusku a sa zastavili aj v Petrohrade, kde navštevovali väznice, školy a nemocnice a prejavil o nich záujem aj Alexander I. Archimandrita Makarij motivovaný týmto kontaktom chcel dokonca postaviť v Moskve chrám s tromi oddielmi: pravoslávny, protestantský a katolícky. Георгий Васильевич ФЛОРОВСКИЙ, *Пути русского богословья*, Paris: YMCA-Press, 1937, s. 188.

¹⁵ „la secte anglo-russe“ ФЛОРОВСКИЙ, *Пути русского богословья*, s. 149.

¹⁶ ПЫПИН, „Российское библейское общество“, s. 83-84; 272.

časti Nového zákona do evenkovského jazyka.¹⁷ Sv. písmo (najčastejšie NZ) bolo okrem európskych jazykov ako francúzština či poľština preložené aj do kalmyčtiny, buriatčiny, marijčiny, udmurtčiny či tatárčiny.¹⁸ V roku 1820 vyšiel napr. preklad Evanjelia od Matúša do tverského dialektu karelského jazyka od kňaza M. Zolotnického z duchovného učilišťa v Novom Toržku.¹⁹ S RBO spolupracoval aj nemecký orientalista, jeden zo zakladateľov ruskej mongolistiky, Isaak Jakob Schmidt (1779-1847), ktorý preložil a vydal v mongolčine a kalmyčtine evanjeliá a apoštola. Z pôvodného zámeru šíriť Bibliu medzi cudzincami a inovercami sa však prešlo aj k vydávaniu Sv. písma v cirkevnej slovančine a potrebe jeho prekladu aj do ruštiny.²⁰ Zdôrazňoval ju aj misionár na Altaji, archimadrita Makarij (Glucharjov, 1792-1847), prekladateľ knihy *Jób a Izajáš* do ruštiny. Sťažoval sa, že ruské obyvateľstvo je ponechané v nevedomosti bez Biblie vo vlastnom jazyku, pritom je však do ruštiny preložený napríklad Korán.²¹

Zanovitým odporcom prekladu Biblie do ruštiny bol nový minister osvety, admirál A. S. Šiškov (1754-1841). Archimadrita Fotius (Spasskij, 1792-1838) sa vyjadril, že sympatizanti RBO vytvárajú akési nové nepriateľské biblické náboženstvo, ktorého cieľom je potlačiť pravoslávnu vieru Kristovu.²² Napokon sa podarilo doceliť, aby imperátor²³ Mikuláš I. v roku 1825 RBO zrušil a zástancov prekladu Biblie do ruštiny čakal personálny postih.

Pre RBO pripravil preklad Evanjelia od Matúša do komi-permjackého jazyka napr. aj protojerej, misionár, od roku 1822 korešpondent Permského oddelenia RBO F. F. Lubimov (1779/1780-1851), autor gramatického opisu tohto jazyka. Jeho preklad však už nestihol vyjsť knižne a po zrušení RBO zostal v rukopisnej podobe.²⁴

¹⁷ Любовь Николаевна ПОТАПОВА, Книжная культура эвенков: методическое пособие, Якутск: Офсет, 2008, s. 6

¹⁸ ТИХОМИРОВ, „Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество“, s. 114

¹⁹ Людмила Георгиевна ГРОМОВА, Ирина Петровна НОВАК (eds.), *Тверские переводные памятники карельской письменности начала XIX века: переводы „Евангелия от Матфея“ и „Евангелия от Марка“*, Петрозаводск: Карельский научный центр Российской академии наук, 2020, s. 8-12.

²⁰ К tejto téme pozri bližšie: Анатолий Алексеевич АЛЕКСЕЕВ, „Переводы на русский язык“, *Православная энциклопедия*, Т. V., Москва, 2002, s. 153-161.

²¹ „русские равнодушно остаются без полной Российской Библии, между тем как имеют полный Алкоран на российском наречии, и те из русских магометан, которые не понимают его на арабском оригинальном, могут читать его в русском переводе, который довольно ясен.“ К императору Николаю Павловичу 1839 г. МАКАРИЙ, *Письма архимандрита Макария Глухарева, основателя Алтайской миссии*. Под ред. К.В. Харламповича, Казань: Центр. тип., 1905.

²² „...и готовили враги какую-то библейскую религию ввести, смесь вер сделать и православную веру Христову утеснить.“ Citované podľa: ФЛОРОВСКИЙ, *Пути русского богословья*, s. 152-153.

²³ Pre obdobie Ruského impéria (1721-1917) používame oficiálny titul panovníka imperátor.

²⁴ ГАЙДАМАШКО, „Из истории рукописных памятников коми-пермяцкой письменности...“, s. 361.

Aj po zrušení RBO sa však na šírení biblických prekladov v Rusku stále podieľali cudzinci. Napr. v roku 1868 vyšiel v Londýne preklad evanjelia do chantyjského jazyka v latinke od ruského kňaza P. Vologodského *Matveĭ elta jemyñ aĭkol-jastypsa*.²⁵ BFBS vydávala v Rusku preklady Biblie najmä začiatkom 20. storočia. V roku 1901 vydali Evanjelium od Jána v mordvinčine v preklade kňaza N. Barsova. Autor zvolil ako predlohu Synodálny preklad v ruštine, pričom text prekladal do mokšanského dialektu mordvinčiny zapísaného graždankou, keďže podľa jeho slov Mordva nemá svoje písomníctvo a gramotní ľudia poznajú iba písmená ruskej azbuky.²⁶ V roku 1904 vyšlo v Kazani od BFBS štvorevanjelium v udmurtčine alebo v roku 1909 vydala BFBS v Irkutsku Evanjelium v buriatčine.²⁷

Žánre ruskej pravoslávnej misionárskej literatúry

Preklady do natívnych jazykov však vznikali aj prirodzene, bez ohľadu na RBO. Autor prekladu modlitieb do karelčiny, kňaz Je. I. Tichonov v úvode zmieňuje, že veľká časť karelského obyvateľstva stále vôbec nerozpráva po rusky, ide najmä o ženy a starých ľudí. Ak je pre ruských veriacich cirkevná slovančina nezrozumiteľná, o čo nezrozumiteľnejšia musí byť pre Karelov, ktorí neovládajú ani ruštinu. Nejasný je pre nich aj preklad do fínčiny. Nezrozumiteľnosť cirkevnej slovančiny viedla „v ústach Karelov k skresleniu textov modlitieb až do nehoráznosti.“²⁸ Práve modlitba v rodnom jazyku sa môže presnejšie dotknúť duše jednotlivca – každý Karel by mal mať možnosť chváliť Boha vo svojom rodnom jazyku, ktorý zodpovedá jeho mysleniu a emocionalite. Tichonov vyjadruje presvedčenie, že v nijakom štáte ani vo vzdelanej spoločnosti, a o to viac na svätej Rusi, nesmie byť tolerované utláčanie akéhokoľvek národného jazyka v náboženskej oblasti. Každý jazyk má prirodzené právo na vyjadrenie náboženských právd. Keďže však išlo o text z roku 1870, v období reštrikcií po poľských povstaniach,²⁹ autor pod hviezdičkou dodáva, že sa to týka národov žijúcich na hraniciach ruského štátu, ktoré však netúžia po svojom politickom vymedzení na tomto území.³⁰

²⁵ Pozri bližšie: Ирина Максимовна МОЛДАНОВА, „Памятник хантыйской письменности Л. П. Вологодского *Matveĭ elta jemyñ aĭkol-jastypsa* (1868): именная морфология“, *Сибирский филологический журнал*, №1, 2022, s. 144-165. <https://doi.org/10.17223/18137083/78/11>.

²⁶ „...потому что у Мордвы нет своей письменности и что грамотные из нее знакомы только с процессом русского чтения“ *Иоан-вельденьне шкайстьнь ёнь-куля. Мокишьнь кяельс кепедіец Пшяе няе ряе еньноп Н. Барсов. Отъ Иоанна святое Евангелие...*, Гельсингфорс: Издание Британского и Иностранного Библейского Общества, 1901, s. IV.

²⁷ *Господа нашего Иисуса Христа Святое Евангелие от Матфея, Марка, Луки и Иоанна на вотском языке.*

²⁸ „...молитвы эти исказились в устах карелов до крайнего безобразия.“ *Карельско-русский молитвенник для православных карелов* [Составил и издал Е. И. Тихонов], Санкт-Петербург: Тип. Императ. Акад. наук, 1870, s. 35-36.

²⁹ Od roku 1864 platil na území Litvy v Ruskom impériu zákaz tlače v litovskom jazyku v latinke, povolená bola iba ruská azbuka. V roku 1876 bol vydaný Emžský dekrét, ktorý zakazoval v Ruskom impériu vydávanie tlače v ukrajinskom jazyku.

³⁰ „Это, конечно, относится к тем обитающим в пределах русского государства народам, которые не мечтают о политическом обособлении своего племени на земле этого

Počas výskumu sme sa zamerali najmä na tlačene misionárske jazykovedné príručky, na materiáli ktorých sa dá skúmať aj cirkevná a štátna politika, vrátane cenzúry.³¹ V Oddelení národných literatúr Ruskej národnej knižnice a v ďalších inštitúciách³² sme našli misionárske jazykovedné diela z 30 jazykov rôznych jazykových rodín a skupín. Ide o jazyky: aleutčina, altajčina, baškirčina, buriatčina, čukotčina, čuvaština, evenkovčina, gagauzčina, chantyjčina, jakutčina, kalmyčtina, karélcina, kazaština, komijčina, mandžuština, mansijčina, marijčina, moldavčina, mongolčina, mordovčina, nanajčina, nenečtina, nivchčina, osetčina, samčina, selkupčina, šorčina, tatárčina, tlingitčina, udmurtčina.

Pre tieto jazyky zostavili misionári tri hlavné žánre: gramatiku, slovník alebo bukvár (šlabikár) a vytvorili početnú prekladovú literatúru. Tieto žánre sa mohli navzájom prekrývať, napr. gramatika mohla byť prílohou k prekladu katechizmu či Sv. písma. Napr. gramatika komijčiny od kňaza A. Krasova vyšla spoločne s prekladom knihy Genezis a modlitbou za imperátora Mikuláša II.³³

Misionári vytvorili gramatiky rôznej kvality minimálne 15 jazykov.³⁴ Najpočetnejším žánrom bol však bukvár, vydávaný najmä v 80. rokoch 19. storočia. Bukváre obsahovali nábor pravoslávnych modlitieb, pripravujúc tak čitateľov na liturgiu v rodnom jazyku, ako napr. abcházština, altajčina, buriatčina, čuvaština, jakutčina, karelčina, komijčina, marijčina, tatárčina...³⁵

V 19. storočí vychádzala misionárska prekladová literatúra najčastejšie v Synodálnej typografii v Petrohrade a v Moskve, prípadne vo vydavateľstve Imperátorskej akadémie vied v Petrohrade alebo vo vydavateľstvách univerzít a duchovných akadémií v Petrohrade či Kazani, taktiež v oblastnej eparchiálnej tlači (Irkutsk, Vyborg, Orenburg, Kišiňov...) a i. V roku 1865 bola otvorená Pravoslávna

государства.“ In: *Карельско-русский молитвенник для православных карелов*, s. 40.

³¹ Ruské pramene do roku 1917 uvádzame v transkripcii podľa pravopisu súčasnej ruštiny. Výnimku tvoria iba citáty misionárskych prekladov do natívnych jazykov v ruskej azbuke, kde sme kvôli špecifickej ortografii ponechali pôvodné znenie. Sv. písmo v slovenčine citujeme podľa *Slovenský ekumenický preklad* (2017) z portálu: www.biblia.sk.

³² Alaska State Library in Juneau (Alaska State Libraries, Archives, and Museums), AK, USA; Unitätsarchiv, Herrnhut, Sachsen, Deutschland; Академическая Библиотека, Санкт-Петербургская духовная академия, Санкт-Петербург, Россия; Русское географическое общество, Санкт-Петербург, Россия; Библиотека музея-заповедника Старая Сарепта, Волгоград, Россия a i.

³³ Александр КРАСОВ, *Молитва за Государя Императора, читаемая набожественной литургии, молебное пение и Книга бытия на зырянском языке: С прил. крат. зырян. грамматики, зыряно – русского и русско – зырянского словарей и трех поучений на зырян. яз. (с обозначением всех зырян. звуков рус. буквами)*, Санкт-Петербург: Синод. тип., 1900.

³⁴ Podrobnejšie sa týmto gramatikám venujem v článku „*Pravoslávna misionárska lingvistika v Ruskom impériu – špecifická a problémy žánru*“ odoslanom do časopisu *Slavia Slovanského ústavu AVČR* v septembri 2024.

³⁵ Pozri ďalej: Katarína DŽUNKOVÁ, „Misionárske preklady Liturgie sv. Jána Zlatoústeho do jazykov pôvodných národov Ruského impéria“, *Studia theologica* 26, č. 2 (2024): 81-101. <https://doi.org/10.5507/sth.2024.018>.

misionárska spoločnosť (Православное миссионерское общество, РМО), ktorá pripravovala značnú časť pravoslávnej literatúry v natívnych jazykoch. V rokoch 1874-1880 vydávalo РМО vlastný časopis *Миссионер*, od roku 1893 *Православный благовестник*.

Prvé katechizmy a bukváre vychádzali často zrkadlovo – obsahovali text v natívnom aj ruskom jazyku, prípadne modlitby v cirkevnej slovančine. Okrem vierouky sa kládol dôraz aj na šírenie kresťanskej mravouky, ktorej základy boli dôležité pri prechode z iných relígií. Popularitu katechizmov dokladuje celý rad prekladov vydaných v prvých rokoch 19. storočia v Petrohrade a Moskve do čuvaštiny, kalmyčtiny, mordovčiny, karelčiny (olonečtiny) a perzštiny.³⁶

Misionárske preklady cirkevných textov: príklad marijského jazyka

Misionársku prekladateľskú produkciu si priblížime na príklade ugrofínskeho jazyka z oblasti Povolžia – marijčiny (dnes ňou hovorí asi 560 000 ľudí, predtým sa jazyk nazýval čeremiský).³⁷ Marijci si dlho udržiavali pôvodné náboženstvo, praktikovali „dvojeverie“ – kresťanstvo spolu s pohanskými rituálmi a po vyhlásení náboženskej slobody v roku 1905³⁸ u nich dokonca silnelo inštitucionalizované synkretické religiózne hnutie Kugu sorta – „Veľká svieca“.

V 20.-60. rokoch 19. storočia je knižná produkcia v marijčine sporadická: vychádzajú preklady evanjelií, katechizmus, dejiny spásy, marijská gramatika od kňaza A. D. Albinského alebo v roku 1858 preklad mravoučnej príručky *Deň svätého života alebo odpoveď – ako mám žiť bez hriechu...*³⁹ Od 70. rokov vychádzali vo veľkom náklade bukváre rozlišujúce dialekty marijčiny: lúčny, horský a východný. РМО vydala taktiež text o pokresťaní Rusi (1884), preklad liturgie (1885), či neskôr aj vysvetlenie liturgie podľa učebnice protojereja D. Sokolova v lúčnom dialekte marijčiny (1914).⁴⁰

³⁶ *Катихизис краткий на российском и чувашском языках*, СПб., 1801; *Букварь на русском и чувашском языках*, М., 1804; *Букварь на русском и калмыцком языках*, М., 1804; *Букварь на русском и мордовском языках*, М., 1804; *Букварь на русском и татарском языках*, М., 1804; *Катехизис и молитвы на олонцеком языке*, СПб., 1804; *Молитвы и 10 заповедей, на персидском и славенском языках*, СПб., 1805; *Азбука и катехизис на калмыцком и славянском языках*, М., 1806; *Катехизис на мордовском и русском языках*, М., 1808; *Катехизис на мордовском языке*, М., 1808. Pozri: Вукол Михайлович УНДОЛЬСКИЙ, *Очерк славяно-русской библиографии*, Москва: Моск. публичный и Румянцев. музеи, 1871.

³⁷ Pozri katalóg publikácií v ugrofínskych jazykoch do roku 1917 v zbierkach Ruskej národnej knižnice: *Сводный каталог книг на финно-угорских языках, изданных до 1917 года* [сост. Э. К. Сагидова, Г. С. Мищенко]. Санкт-Петербург: Изд-во РНБ, 1997.

³⁸ Приказ Об укреплении начал веротерпимости zo 17.(30.)04.1905.

³⁹ *День святой жизни, или ответ – как жить мне без грехов: Рассказ митрополита города Питера Григориана*

⁴⁰ *Объяснение литургии по учебнику протоиерея Дмитрия Соколова: На луговом наречии черемисского языка*

V 90. rokoch vydáva PMO kresťanskú mravoučnú literatúru v marijčine, napr. príklady zo životov svätých s liečiteľskými schopnosťami pod názvom *Choroby za hriechy...* (1891).⁴¹ Vychádzali taktiež životopisy populárnych svätých, napr. sv. Mikuláša a sv. Stefana Permského (1892), veľkomučeníka Pantelejmona – patróna lekárov a chorých (1897), sv. Dmitrija Solúnskeho (1902), zázraky veľkomučeníka Juraja (1911) a i. Vyšla taktiež brožúrka o Smolenskej ikone Božej Matky (1893). Keďže mali problém s pochopením kresťanskej eschatológie, v roku 1897 vyšiel preklad príručky o záhrobnom živote.⁴² Vychádzali taktiež poučenia o cirkevných sviatkoch či praxi. Okrem dejín spásy vychádzali taktiež príbehy o pozemskom živote Ježiša Krista či klaňaní sa Troch kráľov. Boli reflektované aj dejinné udalosti, napr. v roku 1913 vyšla brožúra o výročí tisícšesťsto rokov od ukončenia prenasledovania kresťanov.⁴³

Misionári v marijčine vydávali aj texty s cieľom potlačiť iné relígie, napr. brožúrka o postavení žien v kresťanstve a islame: *Predstava o žene a jej spôsobe života u kresťanov a mohamedánov* (1910)⁴⁴ alebo o prednostiach kresťanstva pred islamom (1915).⁴⁵ Príručka od kňaza P. P. Glezdeneva nabádala Marijcov zanechať uctievanie posvätných hájov: *Zanechajte uctievanie keremetí* (1913).⁴⁶ Marijcom z animistického prostredia boli adresované aj iné príručky: *List milujúceho priateľa pohanom – Marijcom Ufimskej eparchie* (1915).⁴⁷

Pozornosť si zasluhuje pravoslávny misionársky preklad anglickej brožúrky do ruštiny – svedectva pravdepodobne pakistanského moslima, ktorý konvertoval k protestantizmu. Táto príručka slúžila ako propagačný materiál v tatárskom prostredí, hoci išlo o moslimov aj kresťanov odlišnej denominácie. Kniha s názvom *Имадеддин = Стĺп виеры...* vyšla v roku 1907 v Toboľsku.⁴⁸

Apologetika pravoslávia vychádzala aj pre buddhistické prostredie – napr. v roku 1894 vyšla v Stavropoli príručka od misionára M. Lvovského *Rozhovor misionára s geljungom (kalmyckým žrecom)*, kde sa pravoslávny kňaz, misionár (M) zhovára

⁴¹ *Болезни за грехи : Из житий святых собранные правоучительные примеры. На луговом черемис. наречии*

⁴² *О загробной жизни по учению православной церкви*

⁴³ *Тысяча шестисотлетняя годовщина отмены гонений на христианскую веру в переводе на черемисский язык*

⁴⁴ *Понятие о женщине и быте ее у христиан и у мухаммедан*

⁴⁵ *Христос вера Магомет вера-дячый кўшынъ шога = О превосходстве христианства пред мухаммеданством: На луговом наречии черемис.яз.*

⁴⁶ *Оставьте почитание кереметей*

⁴⁷ *Письмо любящего друга язычникам-черемисам Уфимской епархии*

⁴⁸ *Имадеддин = Стол веры : автобиогр. мухаммеданина, обратившегося в христианство : на рус. яз. и на наречии татар Тобол. губернии : пер. с нем ; [предисл. миссионера, свящ. Е. Елисеева]. Тобольск: Изд. Тобол. ком. Православного миссионера. о-ва: Тип. Епархии братства, 1907.*

s budhistickým duchovným geljungom (G) a usvedčuje ho v omyloch a neznalosti vlastnej relígie. Dialóg začínal nasledovne:⁴⁹

M.: *Prečo sa modlíte k Bohu?*

G.: *A vy prečo?*

M.: *Aby sme sa spasili, teda aby sme po smrti zdedili raj, a nie peklo.*

G.: *Aj my sa modlíme, aby nám bolo dobre po smrti.*

M.: *No koľko máte bohov? Jedného alebo mnohých?*

G.: *Mnohých.*

M.: *Koľkých presne?*

G.: *Neviem.*

Na praktikovanie pohanských rituálov prísne reagovali svedné zrkadlá. V mordvinskom svednom zrkadle z roku 1884 sa medzi hriechmi voči prvému prikázaniu uvádza prinášanie obety domovým, chlievovým, vodným či lesným idolom alebo praktizovanie veštieb a rituálov.⁵⁰ V marijskom svednom zrkadle z roku 1909 čítame otázku: „*Neprinášal si obety v háji, ako to robili tvoji pohanskí predkovia?*“⁵¹

Misionárske preklady sekulárneho obsahu: príklad jazykov Povolžia

Misionári prekladali taktiež texty sekulárneho obsahu, napr. príručky aritmetiky, kalendáre, zborníky ľudových piesní a riekanky, čítanky alebo ekonomickú literatúru. Napr. v marijčine vyšli príručky o sporiteľniach s názvom uvedeným aj v ruštine: *Образцовый устав сельских, волостных и станичных общественных ссудо-сберегательных касс* (1907) alebo *Государственные сберегательные кассы* (1913).

Cirkev sa venovala aj osvetovej tlači v oblasti hospodárstva či prevencie rôznych neduhov, napr. v roku 1892 vyšlo v marijčine ponaučenie proti alkoholizmu. V čuvaštine nachádzame protialkoholické príručky s názvom podľa knihy Kazateľ 7,2 *Lepšie než ísť do domu hodovania je ísť do domu zármutku* alebo brožúru *Slovo o opilcoch* (1914).⁵² Zo zdravotníckych príručiek vyšla v PMO brožúra od veterinárneho lekára M. A. Isakova o prevencii pred morom (1882)⁵³ alebo príručka s názvom podľa príslovia „*Pomôž si človeče, aj Pán Boh ti pomôže*“ – *Бережного Бог*

⁴⁹ M.: *Зачем вы молитесь Богу?* Г.: *А вы зачем?* М.: *Затем, чтобы спастись, т. е., чтобы после смерти наследовать рай, а не ад.* Г.: *И мы тоже молимся, чтобы нам было хорошо после смерти.* М.: *А сколько у вас богов: один или много?* Г.: *Много.* М.: *А сколько именно?* Г.: *Не знаю.* МЕФОДИЙ (Львовский, Николай Васильевич иеромонах), *Разговор миссионера с гелюном*, Ставрополь: тип. М.Т. Тимофеева, 1894.

⁵⁰ *Чин исповедания и как причащать больного.* На морд. яз. эрзян. наречия, Казань: Православ. миссионер. о-во Тип. В. М. Ключникова, 1884, s. 7

⁵¹ „*Не делал-ли жертвоприношений в роце по обычаю предков язычников?*“ Ип: *Чин исповедания и како причащати больного.* На черемисском языке, Казань: Центральная тип., 1909, s. 22.

⁵² *Лучше иди в дом плача, чем в дом веселия (против пьянства)* а *Слово о пьяницах.*

⁵³ *О чуме, как узнавать эту болезнь и что делать для того, чтобы остановить ее распространение*

бережет venovaná prevencii cholery (1892).⁵⁴ Vyšli taktiež brožúrky informujúce o kiahňach (1897)⁵⁵ alebo o bakteriálnom ochorení oka – trachome (1898).⁵⁶ Pozornosť bola venovaná aj matkám a starostlivosti o novonarodené deti, v čuvaštine vyšla napr. brožúrka o novorodeneckej alebo dojčenskej úmrtnosti (1914).⁵⁷

To, že misionárska osvetová činnosť bola napokon zameraná na vzdelávanie v štátnom jazyku, dokazuje aj príručka pre učiteľov ruštiny v marijských školách z produkcie PMO (1909).⁵⁸ PMO šírila medzi domorodým obyvateľstvom taktiež informácie o fungovaní štátu. V roku 1894 vyšiel v čuvaštine informačný materiál o zmene na imperátorskom tróne: *Rozprávanie o chorobe a smrti panovníka imperátora Alexandra III. a nástupe na trón imperátora Mikuláša II.*⁵⁹ PMO vydala v Kazani v roku 1914 informačnú brožúrku o vypuknutí Prvej svetovej vojny v marijčine: *Vojna s Nemeckom a Rakúskom*⁶⁰ a príručku o povinnostiach kresťana v čase vojny (1914).⁶¹ Vo vojnovej situácii vychádzali taktiež marijské preklady modlitieb ranej či večernej liturgie proti nepriateľom a za cára a národ (1915)⁶² alebo modlitby vojaka (1916).⁶³ V PMO taktiež vyšla brožúrka o výplate penzií a rôznych úľavách pre rodiny odvrátených na front (1916).⁶⁴ Podobné príručky za imperátora proti nepriateľom vychádzali aj v čuvaštine vrátane paralelného názvu v slovančine, napr.: *За Императора и за люди противу супостатов во время брани моления, яке подобает глаголати на вечерни, на утрени и литургии* (1914). V čuvaštine vyšla taktiež brožúrka o vojne s Centrálnymi mocnosťami dokonca s priloženou mapou: *Vojna s Rakúskom, Nemeckom a Tureckom. Naša podlžnosť za bratskú krv; 3 mesiace vojny. S mapou* (1914).⁶⁵

Neskôr sa pravoslávnu tlačou v natívnych jazykoch inšpirovali aj revolučné komitety. Už v roku 1917 zaznamenávame tlač v marijčine: *O formách štátneho usporiadania, ústavodarnom zhromaždení a jeho úlohách*,⁶⁶ ktorú vydal Kazanský komitét strany socialistov – revolucionárov.

⁵⁴ *Бережного Бог бережет: Наставление для сельских жителей, как уберечься от заболевания холерою*

⁵⁵ *Шедра нэрген = Об оспе*

⁵⁶ *О глазовой болезни трахоме*

⁵⁷ *Беседа о смерти детей в младенческом возрасте, нечаянно приспанных и мер-творождённых.*

⁵⁸ *Русские предлоги и наречия в значении предлогов: Пособие для учителей при ведении разговор. уроков по рус. яз. в нач. шк. среди вост. и луговых черемис*

⁵⁹ *Рассказ о болезни и смерти Государя Императора Александра III-го и о вступлении на престол Императора Николая II-го*

⁶⁰ *Война с Германией и Австрией: На луговом наречии черемис яз.*

⁶¹ *Об обязанностях христианина во время войны*

⁶² *Молитвы, читаемые в вечерней, утреней литургии против врага за царя и народ*

⁶³ *Молитвы воина на черемисском языке*

⁶⁴ *О пенсиях, пособиях и льготах нижним воинским чинам и их семействам. : На черемис. яз.*

⁶⁵ *Война с Австрией, Германией и Турцией. Долг наш за кровь братскую; 3 месяца войны. С картой*

⁶⁶ *О формах государственного строя, учредительном собрании и его задачах: На черемис.яз.*

Jazyky originálu v pravoslávnom misionárskom preklade

Misionári prekladali najčastejšie z cirkevnej slovančiny prípadne z ruštiny, čo sa odrazilo aj na použití výpožičiek. Autori známi klasickej filológie prekladali priamo z gréčtiny alebo ďalších biblických jazykov. Zakladateľ misionárskeho pedagogického systému, špecialista na tatársky jazyk N. I. Il'minskij a mongolista A. M. Pozdnejev prekladali text Nového zákona z gréčtiny.⁶⁷ Historik a orientalista G. S. Lytkin, autor prekladu Evanjelia sv. Matúša do komijskeho jazyka z roku 1883, uvádza na konci prekladu liturgie do komijčiny slovníček náboženskej terminológie s ohľadom na grécku etymológiu.⁶⁸

Prekladalo sa aj z tatárčiny do iných turkických jazykov. Keďže kresťanské texty v tatárčine boli koncipované veľmi zrozumiteľne, prekladatelia známi tatárčiny siahli priamo po nich. Vznikli tak preklady do čuvaštiny či altajčiny, ich nízka jazyková úroveň však bola podrobená kritike. V roku 1879 preložili absolventi Ulalského učilišťa (Gorno-Altajsk) z tatárčiny do altajčiny dejiny spásy. Podobne boli dejiny spásy preložené aj z tatárčiny do čuvaštiny,⁶⁹ tento preklad však musel prerobiť významný čuvašský pedagóg I. Ja. Jakovlev (1848-1930).⁷⁰

Dochádzalo aj k iným jazykovým kombináciám. Napr. altajský misionár, biskup, neskorší metropolita moskovský a kolomenský Makarij (Nevskij, 1835-1926) preložil katechizačnú príručku *Besedy o pravom Bohu a pravej viere* z altajčiny do selkupčiny, teda z turkického do samojedského (samodijského) jazyka. Ide o dva nepríbuzné jazyky, ktoré však patria do uralskej jazykovej rodiny. Autor uvádza, že podľa zápisu jednej z povestí od Selkupa pri sibírskej rieke Keť zistil, že konštrukcia selkupčiny je podobná altajčine, preto sa odhodlal spolupracovať s miestnymi prekladateľmi a vydať tento text.⁷¹ Preklad opravoval v spolupráci so Selkupmi: predčítal ho vo viacerých osadách a preveroval jeho zrozumiteľnosť. Čítanie pasáží o poslednom súde z kapitoly *Keď pominie táto zem a život ľudí* vyvolávalo v poslucháčoch pohnutie vyjadrované vzdychnutiami.⁷²

⁶⁷ *Новый Завет Господа и Спаса Нашего Иисуса Христа, томъ первый. С греческого подлинника на калмыцкий язык перевелъ Алексѣй Позднѣевъ.* Санкт-Петербург: Издано иждивениемъ Великобританскаго и Иностраннаго Библейскаго Общества, 1895.

⁶⁸ *Божественная литургия иже во святыхъ отца нашего Иоанна Златоустого. Вежа мѣан айлѣн...* / На зырянский перевел Г. С. Лыткин. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1883.

⁶⁹ *Священная история Ветхого и Нового Завета переложена с татарского на алтайский язык.*

⁷⁰ Николай Иванович ИЛЬМИНСКИЙ, *К истории инородческих переводов. Переписка о чувашских изданиях Переводческой комиссии*, Казань: Тип. В.М. Ключникова, 1890, s. 51.

⁷¹ Dielo je uvedené v jazyku „obských ost'akov“. „Ost'akmi“ sa zvyčajne označovali Chantyjci, a tak napr. v RNB bola kniha mylne zaradená do fondu chantyjského, a nie selkupskeho jazyka. *Besedy ob istinnom Bože i istinnoj vere na narečii obskich ost'akov*: Пер. с алт. яз. епископ Макарий, Томск: Тип. Епарх. братства, 1900, s. 2.

⁷² *Когда эта земля и людей жизнь кончится.* Там же.

V roku 1897 vyšlo v Lipsku v arabskom písme Evanjelium sv. Marka v preklade z arabského jazyka do kumyčtiny – turkického jazyka v oblasti Dagestanu.⁷³

Problémy misionárskeho prekladu

Hoci misionárske preklady prešli korektúrami od špecialistov z akademického prostredia aj cirkevnou cenzúrou, ktorej striktnosť sa najmä v druhej polovici 19. storočia zmiernila, úroveň prekladov nebola dostačujúca, čo reflektoval aj klérus samotný. Nikolaj Ivanovič Zolotnickij (1829-1880), jeden zo zakladateľov čuvašskej jazykovedy, autor prvého etymologického slovníka, turkológ, etnograf a pedagóg, kritizoval nezrozumiteľné preklady cirkevných brožúrok v čuvaštine. Napr. kázeň petrohradského a novgorodského metropolitu G. Postnikova na tému svätého života z roku 1857 bola preložená tak nedostatočne, že ani jeden z oslovených používateľov čuvaštiny nevedel vysvetliť dokonca ani jej názov.⁷⁴

Čuvašské preklady katechizmu metropolitu Platona (Levšina) zo začiatku 19. storočia kritizoval v špeciálnej brožúrke čuvašský kňaz, etnograf a šíriteľ osvety Konstantin Prokopjevič Prokopjev (1872-1938). Preklad označil za „nejasný, znetvorený a miestami až smiešny.“⁷⁵ Religiózne lexika v rukopisnom preklade bola vybraná tak nešťastne, že „Duch Svätý“ sa prekladal výrazom „Свята ширши“, čo znamená údajne ‘svätá vôňa’ alebo v inom slovnom spojení ‘vôňa svätého’: „Особенно много неточностей и грубых ошибок было допущено в чуваш. переводе, присланном из Оренбург. епархии. „Дух Святой“ переводится то „Свята ширши“ (‘Святой запах’), то „ширжи святоянь“ (‘запах святого’), то „сывлыхъ тюрю“ (‘здоровие прямое или праведное’).“⁷⁶ Taktiež kritizoval preklady evanjelia z prvej pol. 19. storočia, ktoré čuvašskí veriaci pre nezrozumiteľnosť dokonca vracali naspäť do chrámu. Kritizoval aj preklad žaltáru z roku 1858 od ruského kňaza S. Elpidina.⁷⁷ V Žalme 3,8 je oslovenie „môj Bože“ preložené ako „настырь маньнь“ čo podľa Prokopjeva znamená ‘môj bohatier’. V Žalme 90(91),4 „Peruťou svojou ťa prikryje, útočisko nájdeš pod jeho krídlami, štítom a úkrytom je jeho vernosť,“ sa „peruť“ prekladá ako „кикирикзамба“, čo znamená v čuvaštine ‘kohútí hrebeň.’⁷⁸ V žalmoch kritizuje preklad nebeských bytostí

⁷³ *Евангелие от Марка в переводе с арабского на кумыкский язык*, Лейпциг, 1897.

⁷⁴ *Конь святой борнызинь, али хорав идю сине: епле мань святой борнась? Кáзеň vyšla v ruštine v roku 1856 pod názvom: День святой жизни, или ответ на вопрос: как мне жить свято? Rozri: Николай Иванович ЗОЛОТНИЦКИЙ, Заметки для ознакомления с чувашским наречием, Казань: Университет. тип., 1871, s. V. Rozri tiež: Александр Владиславович Савельев, „Чувашский перевод одной проповеди середины XIX века“, *Урало-алтайские исследования*, č. 1 (20), (2016): 68-104.*

⁷⁵ Константин Прокопьевич ПРОКОПЬЕВ, *Переводы христианских книг на инородческие языки в первой половине XIX в.*, Казань: Типо-лит. Имп. Ун-та, 1904, s. 9.

⁷⁶ Tamže, s. 10.

⁷⁷ *Книга хвалений, или Псалтирь, на чувашский язык переведенная священником Стефаном Эллидиным*, Казань: Унив. тип., 1858.

⁷⁸ „«Плещма Своима осенит тя, и под криле Его надеешься», переводился образом: слово „плещма“ неправильно переведено словом „кикирикзамба“, которое означает в чувашском

(Ž 8,6; Ž 33(34),8; Ž 90(91),11, etc.) výrazom „*нюлюхсь*“, ktorý vyjadruje predstavy pôvodnej čuvašskej relígie o duchoch. Prokopjev uprednostňuje grécizmy a iné biblizmy udomácnené v ruštine pred terminológiou z nekresťanských náboženstiev.⁷⁹

Kritike boli podrobené aj prvé preklady do altajčiny. Na nedokonalosti v texte altajskej príručky o krste upozorňuje s úctou k archimandritovi Makarijovi (Glučarjovovi), ktorý nemal dostatok príležitostí zoznámiť s altajským jazykom, autor novej príručky *Besedy o pravom Bohu a pravej viere pre pripravujúcich sa na prijatie svätého krstu* z roku 1892. Autor uvádza, že napríklad otázka „Odriekaš sa satana?“ bola preložená ako „*Көрүместең силкинип ясын-ба?*“, čo doslova znamená ‘Striasaš sa satana?’⁸⁰

Protojerej F. Vasiljev, autor učebnice lúčneho dialektu marijského jazyka (1887)⁸¹ kritizoval v úvode nedostatky predchádzajúcich generácií kňazov a prekladateľov do marijčiny. Ide o práce kňaza A. D. Afbinského, autora marijského bukvara, prekladateľa evanjelií a iných textov, ktoré však zostali pre marijských recipientov nezrozumiteľné. To isté sa zopakovalo pri čítaní cirkevnej príručky z roku 1860 *Deň svätého života* od neuvedených autorov. Ani rodený Marijec nerozumel zmyslu textu a vyhlásil, že „slová sú síce naše, nedá sa z nich však nič vyrozumieť.“⁸² Podobná nezrozumiteľnosť vznikla aj pri bukvari a dejinách spásy z roku 1873 od marijských prekladateľov. F. Vasiljev si taktiež všimol, že používatelia ruštiny sú schopní osvojiť si marijčinu len do určitého stupňa (tzv. „kuchynský jazyk“), no nedokážu sa vyjadrovať o zložitejších témach, kde už pri komunikácii nepomáha mimika. Preto sa rozhodol napísať novú gramatiku marijčiny, ktorá by sa už nepridržiala len štruktúry ruského jazyka.⁸³

V roku 1881 vyšlo v Kazani Evanjelium sv. Matúša v tunguzskom (evenkovskom) jazyku od protojereja Stefana Popova.⁸⁴ Autor prekladu v úvode spomína problematické miesta kvôli odlišným reáliám a klimatickým podmienkam v oblasti obývanej Evenkami. Pri sv. Jánovi Kristiteľovi tak namiesto „medu“ použil „cu-

языке: ‘петушинный гребень’. В тексте стоит слово „перьями“, которое о. Эллидин по недоразумению перевел словом „кикирикзамба“. Надо было поставить „тикзамба“ (тикъ – ‘перо’), если буквально придерживаться русского текста.” ПРОКОПЬЕВ, *Переводы христианских книг на инородческие языки в первой половине XIX в.*, s. 29.

⁷⁹ Tamže.

⁸⁰ „что значит: отрясаешься – ли сатаны“. *Besedy готвящемуся к святому крещению об истинном боге и истинной вере*: На алтайск. и рус. яз, Томск: Православ. миссион. о-во, 1892, úvod.

⁸¹ *Пособие к изучению черемисского языка на луговом наречии*

⁸² Феодор ВАСИЛЬЕВ, *Пособие к изучению черемисского языка на луговом наречии*, Казань: Православное миссионерское общество, 1887, úvod.

⁸³ Tamže, s. V.

⁸⁴ *Господа нашего Иисуса Христа от Матфея святое благовѣствованіе на тунгусском языке* Издание православного миссионерского общества, Казань: Типография Коковой, 1881.

kor“ alebo vo verši Mt 7,16 musel použiť namiesto hrozna a fig názvy miestnych sladkých plodov, keďže biblické plodiny neboli u Evenkov známe.

Mt 3,4: Ján mal odev z ľavej srsti a kožený opasok okolo bedier. Živil sa kobyľkami a medom divých včiel. – *Буинъ чакаранъ* (vmŕsto дикій медъ) prevedeno: **дикій или полевой сахаръ**.⁸⁵

Mt 7, 16: Po ovocí ich poznáte. Vari oberajú z tŕnia hrozno alebo z bodľacia figy? – *Нивать-тукъ* (vmŕsto съ терновника) съ ерника, или тоже въ перен. см. съ терновника. *Нучи тэвта* (vmŕsto виноградъ) prevedeno: **русскія ягоды**. *Нюктэвски-дукъ* (съ репейника) prevedeno: **съ ребиника**. *Далшилъ тэвталъ* (vmŕsto смоквы) prevedeno: **сладкія ягоды**.

Keďže Evenkovia nepestovali obilie, nebolo možné preložiť do ich jazyka ani v Novom Zákone často používané slovesá „žať“ a „siať.“ Terminológiu späť s obilím (žaťva, kúkoľ) teda nahrádzal lexikou spojenou s rastom a kosením trávy, napr.: „Pole je veľké, ale koscov je málo“.

Mt 6,26: Pozrite sa na nebeské vtáky: nesejú ani nežnú, ani nezhromažďujú obilie do sýpok, a váš nebeský Otec ich živí. – *Ишувконъ* (vmŕsto съютъ) prevedeno: **ростягъ**. *Хусса* (vmŕsto жнутъ) prevedeno: **косягъ**.

Mt 9,37: Vtedy povedal svojim učeníkom: „Žaťva je síce veľká, ale robotníkov málo.“ – *Бугъ эденъ, хуссель – иши абаль* (vmŕsto жатва многа, дѣлателей же мало) prevedeno: **поле велико, а коцовъ мало**.

Mt 13,3: Hovoril im veľa v podobenstvách: „Hľa, rozsievač vyšiel siať...“ – *Ишувкатты хынкадай* (vmŕsto съятель съять) prevedeno: **ростящій разбрасывать, разгрушивать**.

Mt 13,25 Kým však ľudia spali, prišiel jeho nepriateľ, nasial kúkoľ medzi pšenicu a odišiel. – *Канели орать* (vmŕsto плевелы) prevedeno: **худая трава**.

Podobne tomu bolo aj v prípade ďalších reálií. „Perly“ v prirovnaní nebeského kráľovstva tak boli preložené ako „drahé kamene“:

Mt 16,34 Nebeské kráľovstvo je ďalej podobné kupcovi, ktorý hľadal krásne perly. – *Хэрри джоль* (vmŕsto бисеръ) prevedeno: **дорогой камень**.

Rovnaká situácia nastala aj pri abstraktných pojmoch. Evenkovia napríklad nepoznali koncept prísahy, a tak musela byť preložená ako „sľub.“

⁸⁵ Citáty tu ponechávame v predrevolučnom pravopise ruštiny, keďže jeho osobitostiam autor prekladu podriaďoval aj transkripciu evenkovského jazyka.

Mt 5,33 Nebudeš krivo prisahať, ale splníš Pánovi svoje prísahy. – *Хэлбачай* (вместо клятвы) переведено: **объщание**.

Pozoruhodný prístup, keď autor prekladu nekritizoval natívny jazyk pre jeho prostotu,⁸⁶ ale naopak, vyzdvihoval jeho prednosti, nachádzame v diele *Опыт грамматики алеутско-лисьевского языка* od lingvistu, biskupa Ruskej Severnej Ameriky, neskoršieho metropolitu moskovského a kolomenského Innokentija (Popov-Veniaminov, 1797-1879), ktorý pôsobil roky medzi Aleutmi a venoval sa opisu aj ďalších severoamerických jazykov. Innokentij chválil slovesný systém aleutčiny, ktorý je vďaka používaniu infixov zložitejší než v ruštine a dokáže vyjadriť presnejšie výrazy, v ktorých si musí ruština pomáhať viacslovnými obratmi. To dokumentuje prekladom Lk 22,44 „modlil sa ešte vrúcnejšie“, čo sa dá v aleutčine vyjadriť niekoľkými spôsobmi zdôrazňujúc intenzitu modlitby v Getsemanskej záhrade. „Вместо простого глагола *камгáликъ* – ‘молился’ можно говорить *камгасигáликъ*, *камгасигатагáликъ*, *камгасигасядаликъ*, *камгасигатасядаликъ* и проч. Первая вставная частица *сига* означает совершенно, совсем или истинно, *та* – не один раз, *сигасяда* – очень сильно, а в совокупности *тасяда* означает чрезвычайное действие, и так *камгасигасядаликъ* значит: молился с величайшим напряжением, совершенно или истинною молитвою, прилежно или не в один раз, и очень сильно.“ Dokonca ani Aleuti staršej generácie mu nevedeli vysvetliť princíp použitia daných morfém.⁸⁷ Na základe tohto komplikovaného systému si Innokentij kládol otázky o pôvode a príbuznosti amerických jazykov, o ich diverzite a počte. Pripúšťal možnosť, že aleutčina sa vyvinula zo zložitejšieho prvotného jazyka, z ktorého sa však nedochovali literárne pamiatky. Tiež sa zamýšľal nad bohatstvom synonymie so sémantickými odtienkami, ako pri preklade prikázania *Nezabiješ*. Také množstvo výrazov podľa neho nemôže byť potrebné pre „divochov“ ani pri tradovaní rozprávok, museli teda existovať zložitejšie žánre aleutskej naratívnej ústnej tradície.⁸⁸

Preklad religióznej lexiky

V misionárskych prekladoch existovali v podstate dva princípy prekladu náboženskej lexiky. Kým N. I. П'минский uplatnil v krjašenskej tatárčine odklon od moslimskej lexiky, v iných oblastiach došlo k inkorporovaniu pôvodnej – pohanskej lexiky do pravoslávnej terminológie. Príkladom je udmurtčina, kde sa pre pojem kresťanského Boha Otca udomácnil pojem „Inmar“ označujúci hlavného boha – stvoriteľa predkresťanskej udmurtskej mytológie. Napr. v prekla-

⁸⁶ К hodnoteniu jazykov pôvodných národov ako „primitívnych“ pozri: Катари́на ДЖУНКОВА, Лингвистическая мысль русских православных миссионеров в XIX в. *Indo-European Linguistics and Classical Philology Yearbook* 28 (2024): 473-497. <https://doi.org/10.30842/ielcp2306901528028>.

⁸⁷ Иннокентий ВЕНИАМИНОВ, *Опыт грамматики алеутско-лисьевского языка*, Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии наук, 1846, s. VIII.

⁸⁸ Там же, s. IX.

de liturgie do glazovského dialektu udmurtského jazyka (1910) sa výraz „Pane, zmiluj sa“ prekladá ako „*Инмаре, жаля*.“⁸⁹ Altajský preklad liturgie z roku 1879 sa prikláňa k označeniu Boha turkickým lexémom pre pána – vládca: „*Е Каан! Кайрагын*“.⁹⁰ Výpožičky z ruštiny a cirkevnej slovančiny vidíme v preklade liturgie do karelčiny (1911): „*Господи помилуй или Господи армаста*.“⁹¹

Podobne nachádzame výpožičky zo slovančiny aj pri slove „modlitba“ v príručke o príprave na krst v chakaštine: „*Ертен иурде кудайга пазырын чооктар молитвалар*.“⁹² Slovanské výpožičky sa vyskytujú napr. v textoch o zoslaní Ducha Svätého v šlabikári s ruskými a cirkevnoslovanskými úryvkami pre udmurtské deti z roku 1847 od kňaza G. Rešetnikova: „По вознесении Господнем Апостолы возвратились в Иерусалим, и пребывали в единомышленной молитве, ожидая сошествия Святого Духа – *Инмэ түбэм-берэзэ Остэлэнэ Апостолось берэнь берт-изы Иерусалимэ, и оглулосюмынь вэсяськысэ витизы инмысь васькемзэ Инмарлуземлэсь Святой Духлэсь вылазы*.“⁹³

Prekladateľská metóda N. I. Il'minského

Na ruské pravoslávne misionárstvo mal v druhej pol. 19. storočia zásadný vplyv laik, orientalista, biblista, pedagóg, korešpondent Imperátorskej akadémie vied, Nikolaj Ivanovič Il'minskij (1822-1892), pôvodom z protojerejskej rodiny z Penzy, absolvent a neskôr pedagóg Kazanskej duchovnej akadémie. V roku 1850 bol vyslaný do Petrohradu kvôli prekladu cirkevných textov do tatárčiny. Pre svoje spôsobilosti bol v rokoch 1853-1854 vyslaný na náučnú cestu na Blízky Východ, navštívil islamské centrá v Osmanskej ríši, prešiel oblasti Egypta, Palestíny, Libanonu, Sýrie, Malej Ázie, zdokonaľoval sa v arabčine, hebrejčine i perzštine. Zoznámil sa s misionárskou činnosťou katolíkov a protestantov a nie bez škodoradosti poznamenal, že misionárske úspechy protestantov sú na Blízkom Východe podivuhodne skromné s ohľadom na vynaložené finančné prostriedky.⁹⁴

⁸⁹ *Всенощное бдение и божественная литургия на вотском языке глазовского наречия*, Казань: Православ. миссионер. о-во, 1910.

⁹⁰ *Воскресное всенощное бдение на церковно-славянском и алтайском языках = Христос тирилген куннуг туи туркунуна уйкуктабай мбргу едери*, Казань: Изд. православного миссионерского о-ва, 1879.

⁹¹ *Божественная литургия, иже во имя святых отца нашего Иоанна Златоустого. На карел. наречии для священнослужителей и певчих*, Выборг: Православ. Карел. братство..., Выборг. новая тип., 1911.

⁹² *Беседы готовящемуся к святому крещению об истинном Боге и истинной вере. На наречии абаканских инородцев Минусинского округа Енисейской губернии. Перевод священника Усть-Есинской Евдокийской миссионерской церкви* Томск: Тип-Лит. П. И. Макушина, 1893, s. 35.

⁹³ *Азбука, составленная из российских, церковной и гражданской печати, букв, для обучения вотских детей чтению на их наречии: По сарапульскому*, Казань: Тип. Императ. Казан. ун-та, 1847, s. 118.

⁹⁴ David SCHIMMELPENNING VAN DER OYE, *Russian orientalism: Asia in the Russian mind from Peter the Great to the emigration*, Yale University Press, 2010, s. 133.
<https://doi.org/10.12987/yale/9780300110630.001.0001>.

V roku 1859 sa zúčastnil expedície v perzskom pohraničí a vypracoval opatrenia proti „tatarizácii“ stepných oblastí.⁹⁵ Bol autorom krajšenskej⁹⁶ tatárskej abecedy, početných prekladov, vrátane Sv. písma, zostavil kazašsko-ruský slovník. Venoval sa ďalším filologickým a pedagogickým otázkam, vytvoril systém cirkevných farských škôl, kde deti z radov „inorodcov“ získali najprv gramotnosť v rodnom jazyku a neskôr prešli na ruštinu. Absolventi sa mohli stať duchovnými či učiteľmi a pôsobiť medzi vlastným etnikom.

Ильминский presadzoval zavedenie ruskej graždanky v Povolží namiesto arabského písma u moslimských Tatárov. Každé písmo sa podľa neho spája s religiou: latinka so západným kresťanstvom; grécka alfabetá s gréckym pravosláviem; judaizmus s hebrejským písmom, a teda aj pravoslávie musia prijať Tatári výlučne v cyrilike, ktorá ich zjednotí „nie s vlasťou Mohameda, ale s matkou cirkvou, ktorú pre nich predstavuje ruská cirkev.“⁹⁷ Pri prekladoch sa preto prikláňal radšej k ľudovému krajšenskému jazyku, než k tatárskej islamskej terminológii. Zároveň si bol však vedomý, že takýto jazyk nevie vyjadriť rôzne nuansy, čo by údajne korešpondovalo s jednoduchým myslením bez zložitých sylogizmov.⁹⁸ Zdôrazňoval, že k „inorodcom“ treba pristupovať ako k deťom. Európan nemusí presne chápať slová konkrétnej modlitby alebo symboly konkrétnej ikony, avšak vďaka svojim kultúrnym návykom ho to nebude znepokojevať. Kto sa však predtým s kresťanskou vierou nestretol, nebude pociťovať inšpiráciu pri vyrieknutí nezrozumiteľných slov ako pri zložitej byzantskej poetike cirkevných textov.⁹⁹ „Inorodci“ podľa Ильминského potrebujú vysvetliť aj modlitbu Otčenáš či prípravu na prijímanie. Poznámaval, že kresťanské texty majú viac vrstiev, vrátane ťažko preložiteľných kalkov a výpožičiek z gréčtiny či hebrejčiny, či „krasorečnenia“ klasickej epochy.¹⁰⁰ V štádiu prvého kontaktu s kresťanstvom je doslovný preklad nepodstatný,¹⁰¹ aj napr. pri bibliizmoch ako „roh spásy“ alebo „požehnaný plod života Tvojho.“

⁹⁵ SCHIMMELPENNING VAN DER OYE, *Russian orientalism...*, s. 136.

⁹⁶ Krajšeni (tat. керэшен татарлары) – prevažne tatárske povolžské etnikum, ktoré prijalo kresťanstvo pravdepodobne v 17. storočí. Ich jazyk predstavuje etnokonfesný variant tatárčiny.

⁹⁷ „...не с родиной Магомета, а с Церковью-матерью, которая для них есть Церковь русская.“ Николай Иванович ИЛЬМИНСКИЙ, *О переводе православных христианских книг на инородческие языки*, Казань: Унив. тип., 1875, s. 37–38.

⁹⁸ „весьма простым, незатейливым, чуждым, сложной силлогизации и обширных логических построений“ а „...речь их прямая, чужая тонкостей, искусственности, отвлеченности...“ Николай Иванович ИЛЬМИНСКИЙ, *Практические замечания о переводах и сочинениях на инородческих языках*, Казань: Унив. тип., 1871, s. 5–9.

⁹⁹ Александр Геннадьевич КРАВЕЦКИЙ, *Церковная миссия в эпоху перемен: между проповедью и диалогом*, Москва: Культурный центр „Духовная библиотека“, 2012, s. 333.

¹⁰⁰ ИЛЬМИНСКИЙ, *О переводе православных христианских книг на инородческие языки*, s. 11.

¹⁰¹ ИЛЬМИНСКИЙ, *Практические замечания о переводах и сочинениях на инородческих языках*, s. 33.

Iľminskij nepovažoval za dôležité vysvetľovať „inorodcom“, že Boh stvoril svet, pretože je to pre nich samozrejmé. Pri výklade evanjelia, naopak, odporúčal pozastavovať sa pri zázrakoch, a nevenovať sa textovej kritike, keďže je pre „inorodcov“ bezpredmetná.¹⁰² Kresťanské texty odporúča prekladať v nasledujúcej postupnosti: najprv cirkevné dejiny, potom mravouku, modlitby, a až nakoniec dogmatiku.¹⁰³

Upozorňoval na riziká použitia termínov z iných náboženstiev, keďže môžu niesť predošlé konotácie. Napríklad preklad Panny Márie ako „шочмо Абя“ vyvolával u Marijcov asociácie s bohyňou ich pôvodnej relígie. V krajašenskej tatárčine vyzýva vyhnúť sa moslimskej lexike, napr. Ducha Svätého neprekladať arabským termínom „рухуль кудусь“, ale ruským a krajašenským označením „Святый Тынъ“, prípadne „Арыу Тынъ“. Takisto vlastné mená spoločné pre islam a kresťanstvo treba prepisovať podľa ruského úzu, a nie moslimského. Teda: *Иисусъ Христосъ, Евангелие, Нои, Авраамъ, Исаакъ, Иаковъ, Иоаннь*, a nie: *Гайся-Месихъ, Инджиль, Нухъ, Ибрагимъ, Исхакъ, Ягкубъ, Яхья*.¹⁰⁴

Iľminskij taktiež odporúča, aby sa prekladatelia vyhýbali abstraktným pojmom, ako „láska“, „bázeň pred Bohom“, „živá viera“ alebo prídومkom ako „Predteča“ (Ján Krstiteľ) či „Vladyčica“. Keďže natívne jazyky používajú často slovesá, abstraktné termíny treba vysvetliť vedľajšími vetami s určitými slovesami. „Например, выражение: *живая вера, страх Божий, сердечная любовь к Богу суть условия благочестивой жизни*, – было бы неловко перевести буквально, ему в переводе на инородческие языки нужно дать прямой оборот, в роде следующего: *только человек, искренно верующий в Бога, боящийся Бога, от всего сердца любящий Бога, может быть благочестивым*.“ Aj figurálne výrazy cirkevných spevov odporúča rozložiť na zrozumiteľné kratšie vetné celky.¹⁰⁵

V misionárskych prekladoch do čuvaštiny a marijčiny kritizuje použitie neexistujúcich vzťažných zámen či spojok podľa ruštiny. Namiesto „потому что“ (pretože) vytvorili misionári nové nezrozumiteľné spojky: „омба што, тыдан доно шта“, len aby preklad doslova zodpovedal originálu.¹⁰⁶

¹⁰² Tamže, s. 4-7.

¹⁰³ ИЛЬМИНСКИЙ, *Практические замечания о переводах и сочинениях на инородческих языках*, s. 13.

¹⁰⁴ Citáty sú zvedené podľa ortografie v origináli. Tamže, s. 36.

¹⁰⁵ ИЛЬМИНСКИЙ, *Практические замечания о переводах и сочинениях на инородческих языках*, s. 11.

¹⁰⁶ Tamže

Keďže Il'minskij ovládal dobové teórie o príbuznosti jazykov,¹⁰⁷ tvrdil, že je ľahké osvojiť si blízke jazyky a prekladať do nich s pomocou informanta. Dôležitá nie je znalosť jazyka, ale jeho štruktúry. Ugrofínske jazyky Povolžia sa naučil tak, že si od informantov nechal prekladať tie isté krátke vety a nástojil na upresnení jednotlivých významov slov. Svoju prekladateľskú skúsenosť dokladoval na príklade spolupráce s nositeľom udmurtského jazyka.¹⁰⁸

Na základe znalosti uralo-altajských jazykov tak napr. Il'minskij charakterizoval evenkonvčinu ako bezrodový jazyk vyjadrujúci predložkové väzby pomocou sufixov. Do typologicky podobných jazykov je možné prekladať podľa jednotného systému.¹⁰⁹ Sám tak prekladal napr. z tatárčiny do čuvaštiny, čo však muselo prejsť revíziou.

Il'minskij udržoval blízke kontakty napr. s ober-prokurátorom Najsv. Synodu K. Pobedonoscovom, mal však aj veľa odporcov.¹¹⁰ Kritizovali ho, že venuje priveľa pozornosti „inorodcom“ namiesto toho, aby ich pripojil k ruskej kultúre a kvôli prekladom liturgie ho obviňovali z podpory „separatizmu a nacionalizmu“.¹¹¹ Z druhej strany prichádzala kritika za rusifikáciu Krjašenov a ich odcudzenie domácej tatárskej kultúre.

V súčasnosti sa problematike prekladu cirkevných textov vrátane liturgie do udmurtčiny venuje doktor filologických vied, lingvista, špecialista na udmurtský jazyk Michail Gavrilovič Atamanov (*1945), ktorý pred niekoľkými rokmi prijal mníšske postrihnutie. Keďže misionárske preklady z 19. storočia obsahovali mnoho nedokonalostí a nevyhovovali súčasnému jazyku, vytvoril nový preklad,

¹⁰⁷ „В науке языки, подобно растениям или животным, распределяются на семейства или классы. В числе этих семейств находится так называемое урало-алтайское, в котором заключаются (как виды в естественно-исторических родах) группы: тюркская (турско-татарская) и финская.“ ИЛЬМИНСКИЙ, *О переводе православных христианских книг...*, s. 19.

¹⁰⁸ „Итак, начинаю: я диктую своему вотяку по-русски, словами простыми и определенными, предложениями краткими. Говорю одно предложение, он перелагает его на свой родной язык, – я пишу. Я говорю по-русски другое предложение, он говорит по-вотязки, – я пишу, и так далее. (...) Написавши таким образом несколько строк, некоторую довольно цельную часть повествования, я снова, в связи уже, перечитываю своему сотруднику. (...) Сначала я настаиваю на ясности, на понятности; потом добиваюсь того, чтобы наше изложение было складно: как сами инородцы складно рассказывают что-нибудь им известное, пусть будет так же складно, правильно по языку и наше писание.“ Там же, s. 9-10.

¹⁰⁹ „Например, если язык тунгусский, в восточной Сибири, относится к этому семейству; то уже заочно можно положительно утверждать (на основании татарского или черемисского и т. п. языков), что в нем нет родов, предлоги ставятся не пред именами, а после имен, прилагательные, стоя пред существительными, не изменяются ни в числе, ни в падеже и т. д.“ ИЛЬМИНСКИЙ, *О переводе православных христианских книг...*, s. 19.

¹¹⁰ SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, D.H. *Russian orientalism*, s. 128.

¹¹¹ Лариса Николаевна БЕЛЕНЧУК, „О просвещении народов России во второй половине XIX начале XX в.“, *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. Сер. 4: Педагогика. Психология, č.2 (2006): 22-36.

kde religióznu lexiku rozdeľuje do niekoľkých skupín: 1.) všeobecné udmurtské religiózne termíny; 2.) archaická lexika, historizmy; 3.) neologizmy ako výsledky novej slovotvorby; 4.) výpožičky a kalky.¹¹² Ako procesy novej slovotvorby spomína tvorbu kompozít a zložených slov, pričom používa napr. pôvodný udmurtský názov jediného Boha – *Inmar*. Aj on však pri niektorých už ustálených termínoch zostal pri výpožičkách z cirkevnej slovančiny, príp. ruštiny, napr. *церк* ‘cerkov’; *крѣц* ‘križ’; *обрѣц* ‘ikona’ (рус. образ); *престол*, *пророк*, *пономарь*; *дух* a ďalšie.¹¹³

Záver

Boľševická revolúcia v roku 1917 misionársku prekladateľskú činnosť v Rusku zastavila, k jej obnoveniu dochádza až po páde komunizmu, keď aj s pomocou viacerých biblických spoločností zo západnej Európy vzniká nový preklad Sv. písma do natívnych jazykov. V roku 1973 bol v Štokholme založený Inštitút biblického prekladu (Institutet för Bibelöversättning), ktorý zo zahraničia podporoval preklad Biblie do jazykov národov ZSSR. V roku 1983 sa otvorila jeho pobočka v Helsinkách, zameraná na preklady do ugrofínskych jazykov. Práve táto spoločnosť podporila aj vydanie prekladu Sv. písma do udmurtčiny, ktorého autorom bol ešte v časoch ZSSR významný udmurtský filológ a rehoľník M. G. Atamanov. Až v roku 1992 bolo v Moskve otvorené ruské oddelenie spoločnosti Институт перевода библии, ktoré v súčasnosti prekladá Sv. písmo do desiatok natívnych jazykov oblasti bývalého ZSSR, hoci autormi prekladov už v mnohých prípadoch nie sú kňazi, ale lingvisti. V roku 2024 vyšiel napr. žaltár v lezginskom jazyku (severovýchodokaukazský jazyk) alebo prvý úplný preklad Biblie do buriatčiny. Pripravuje sa taktiež preklad Biblie do znakového jazyka – ruštiny pre nepočujúcich.¹¹⁴

LITERATÚRA

Pramene

Азбука, составленная из российских, церковной и гражданской печати, букв, для обучения вотских детей чтению на их наречии: По сарапульскому, Казань: Тип. Императ. Казан. ун-та, 1847.

Беседы готовящемуся к святому крещению об истинном боге и истинной вере: На алтайск. и рус. яз, Томск: Православ. миссион. о-во, 1892.

¹¹² Михаил Гаврилович АТАМАНОВ, „Библейская терминология в удмуртском переводе «Нового Завета»,“ in *Первой удмуртской грамматике 225 лет*, ed. Людмила Леонидовна Карпова Л. Л., Ижевск: УИИЯЛ, 2002, s. 87.

¹¹³ Tamže, s. 91.

¹¹⁴ Pozri: <https://ibt.org.ru/>

Беседы готовящемуся к святому крещению об истинном Боге и истинной вере. На наречии абаканских инородцев Минусинского округа Енисейской губернии. Перевод священника Усть-Есинской Евдокийской миссионерской церкви Томск: Тип-Лит. П. И. Макушина, 1893.

Беседы об истинном Боге и истинной вере на наречии обских остяков: Пер. с алт. яз. епископ Макарий, Томск: Тип. Епарх. братства, 1900.

Божественная литургия иже во святых отца нашего Иоанна Златоустого. Вежа мiјан ајлѳн... На зырянский перевел Г. С. Лыткин. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1883.

Божественная литургия, иже во имя святых отца нашего Иоанна Златоустого. На карел. наречии для священнослужителей и певчих, Выборг: Православ. Карел. братство..., Выборг. новая тип., 1911.

Воскресное всенощное бдение на церковно-славянском и алтайском языках = Христос тирилген куннунг тун туркунуна уйкуктабай мѳргу едери, Казань: Изд. православного миссионерского о-ва, 1879.

Всенощное бдение и божественная литургия на вотском языке глазовского наречия, Казань: Православ. миссионер. о-во, 1910.

Господа нашего Иисуса Христа от Матфея святое благовѳствованiе на тунгусском языке Издание православного миссионерского общества, Казань: Типография Коковой, 1881.

Имадеддин = Столп веры : автобиогр. мухаммеданина, обратившегося в христианство : на рус. яз. и на наречии татар Тобол. губернии : пер. с нем ; [предисл. миссионера, свящ. Е. Елисеева]. Тобольск: Изд. Тобол. ком. Православного миссионер. о-ва: Тип. Епархии братства, 1907.

Ioан-вельденъне шкайстѳнь ѳнь-куля. Мокиѳнь кяльс кепедiец Пшяеня ряеньпоп Н. Барсов. Отъ Иоанна святое Евангелiе. На центральномъ Мокшанскомъ нарѳчiи Мордовскаго языка. Перевель села Ст. Пшенева Пенз. Г. Инсарскаго у. Священник Николай Барсовъ. Гельсингфорс: Издание Британского и Иностранного Библейскаго Общества, 1901.

Карельско-русский молитвенник для православных карелов. Составил и издал Е. И. Тихонов, Санкт-Петербург: Тип. Императ. Акад. наук, 1870.

Новый Завѳт Господа и Спаса Нашего Иисуса Христа, томъ первый. С греческаго подлинника на калмыцкий язык перевель Алексѳй Позднѳевъ. Санкт-Петербург: Издано иждивениемъ Великобританскаго и Иностраннаго Библейскаго Общества, 1895.

Чин исповедания и как причащать больного. На морд. яз. эрзян. наречия, Казань: Православ. миссионер. о-во Тип. В. М. Ключникова, 1884.

Чин исповедания и како причащати больнаго. На черемисском языке, Казань: Центральная тип, 1909.

Феодор ВАСИЛЬЕВ, Пособие к изучению черемисского языка на луговом наречии, Казань: Православное миссионерское общество, 1887.

- Иннокентий ВЕНИАМИНОВ, *Опыт грамматики алеутско-лисьевского языка*, Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии наук, 1846,
- Николай Иванович ЗОЛОТНИЦКИЙ, *Заметки для ознакомления с чувашским наречием*, Казань: Университет. тип., 1871.
- ЕПИФАНИЙ Премудрый, *Житие Стефана Пермского*, пер. с древнерус. и ред. Г. И. Прохоров, Санкт-Петербург: Глагол, 1995.
- Николай Иванович ИЛЬМИНСКИЙ, *Практические замечания о переводах и сочинениях на инородческих языках*, Казань: Унив. тип., 1871.
- Николай Иванович ИЛЬМИНСКИЙ, *О переводе православных христианских книг на инородческие языки*, Казань: Унив. тип., 1875.
- Николай Иванович ИЛЬМИНСКИЙ, *К истории инородческих переводов. Переписка о чувашских изданиях Переводческой комиссии*, Казань: Тип. В.М. Ключникова, 1890.
- Александр КРАСОВ, *Молитва за Государя Императора, читаемая на божественной литургии, молебное пение и Книга бытия на зырянском языке: С прил. крат. зырян. грамматики, зыряно - русского и русско - зырянского словарей и трех поучений на зырян. яз. (с обозначением всех зырян. звуков рус. буквами): Для церк. - приход. шк. и шк. грамоты Зырян. Края*. Санкт-Петербург: Синод. тип., 1900.
- Макарий (Михаил Яковлевич Глухарев), *Письма архимандрита Макария Глухарева, основателя Алтайской миссии* / Под ред. К.В. Харламповича, Казань: Центр. тип., 1905.
- МЕФОДИЙ (Львовский, Николай Васильевич иеромонах), *Разговор миссионера с гелюнгом*, Ставрополь: тип. М.Т. Тимофеева, 1894.
- Константин Прокопьевич ПРОКОПЬЕВ, *Переводы христианских книг на инородческие языки в первой половине XIX в.*, Казань: Типо-лит. Имп. Ун-та, 1904.

Sekundárna literatúra

- DŽUNKOVÁ, Katarína, „Misionárske preklady Liturgie sv. Jána Zlatoústeho do jazykov pôvodných národov Ruského impéria“, *Studia theologica* 26, č. 2 (2024): 81-101. <https://doi.org/10.5507/sth.2024.018>.
- SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, David, *Russian orientalism: Asia in the Russian mind from Peter the Great to the emigration*, Yale University Press, 2010. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300110630.001.0001>.
- АТАМАНОВ, Михаил Гаврилович, „Библиейская терминология в удмуртском переводе «Нового Завета»“, *Первой удмуртской грамматике 225 лет*, ed. Людмила Леонидовна Карпова, Ижевск: УИИЯЛ, 2002.
- БЕЛЕНЧУК, Лариса Николаевна, „О просвещении народов России во второй половине XIX начале XX в.“, *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. Сер. 4: Педагогика. Психология, č.2 (2006): 22-36.

ДЖУНКОВА, Катарина, „Лингвистическая мысль русских православных миссионеров в XIX в.“, *Indo-European Linguistics and Classical Philology Yearbook* 28 (2024): 473-497. <https://doi.org/10.30842/ielcp2306901528028>.

ГАЙДАМАШКО, Роман Валентинович, „Из истории рукописных памятников коми-пермяцкой письменности конца XVIII – начала XX веков: авторы, жанры, диалекты“, *Вестник угроведения*, Т. 13., № 2 (2023): 357-366. DOI: 10.30624/2220-4156-2023-13-2-357-366

ГЕРЬЕ, Владимир Иванович, *Отношения Лейбница к России и Петру Великому по неизданным бумагам Лейбница в Ганноверской библиотеке*, Санкт-Петербург: Печ. В.И.Головина, 1871.

ГРОМОВА, Людмила Георгиевна, НОВАК, Ирина Петровна (eds.), *Тверские переводные памятники карельской письменности начала XIX века: переводы „Евангелия от Матфея“ и „Евангелия от Марка“*, Минобрнауки РФ, ФИЦ „Карельский научный центр Российской академии наук“, Институт языка, литературы и истории КарНЦ РАН, ФГБОУ ВО „Тверской государственный университет“ ; [переводы выполнены священниками Г.Е. Введенским и М.А. Золотинским, транслитерация переводов: А.А. Булкин и др.], Петрозаводск: Федеральный исследовательский центр „Карельский научный центр Российской академии наук“, 2020.

КРАВЕЦКИЙ, Александр Геннадьевич, *Церковная миссия в эпоху перемен: между проповедью и диалогом*, Москва : Круглый стол по религиозному воспитанию и диаконии : Культурный центр „Духовная библиотека“, 2012.

МОЛДАНОВА, Ирина Максимовна, „Памятник хантыйской письменности Л. П. Вологодского Matveĭ elta jemyŭ aĭkol-jastypsa (1868): именная морфология“, *Сибирский филологический журнал*, №1 (2022): 144-165.

<https://doi.org/10.17223/18137083/78/11>.

ПОТАПОВА, Любовь Николаевна, *Книжная культура эвенков: методическое пособие*, Якутск: Офсет, 2008.

ПЫПИН, Александр Николаевич, „Российское библейское общество“, *Вестник Европы*, 1868.

САВЕЛЬЕВ, Александр Владиславович, „Чувашский перевод одной проповеди середины XIX века“, *Урало-алтайские исследования*, џ. 1 (2016): 68-104.

ТИХОМИРОВ, Борис Алексеевич, „Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество“, *Христианское чтение*, №28 (2007): 111-146.

УНДОЛЬСКИЙ, Вукол Михайлович, *Очерк славяно-русской библиографии. С дополнениями А.Ф. Бычкова и А. Викторова*, Москва: Моск. публичный и Румянцев. музеи, 1871.

ФЛОРОВСКИЙ, Георгий Васильевич, *Пути русского богословья*, Paris: YMCA-Press, 1937.

Сводный каталог книг на финно-угорских языках, изданных до 1917 года, Э. К. Сагидова, Г. С. Мищенко (eds.), Санкт-Петербург: Изд-во РНБ, 1997.

Mgr. et Mgr. Katarína Džunková, PhD.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i.

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

katarina.dzunkova@seznam.cz

Prebiehajúce doktorandské štúdium:

Ústav východoevropských štúdií

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

nám. Jana Palacha 1/2

116 38 Praha

Česká republika